

סימן טז [ו ע"א]

הקדמה

הגמרא הביאה ראייה לדברי אב"י הסובר 'אי עביד – מהני', מכך שהגובה משכון באיסור קנאו. הגובה אינו צריך להחזירו לגמרי לבעלים, אלא מחזירו כהלכות משכון שנגבה בהיתר [כסות יום בלילה וכסות לילה ביום]. הסוגיה תדון כעת כיצד כל שיטה תדרוש את הפסוקים בעניין השבת המשכון.

מתרצת הגמרא:

לשון ראשונה

אמר לך רבא שאני התם דאמר קרא השב תשיב. ולאביי אי לאו דאמר רחמנא השב תשיב, הוה אמינא איסורא עבד, אי בעי ניהדר ואי בעי לא נהדר, קמ"ל.

לשון שניה

אמר לך רבא שאני משכון דכתיב ביה עד בוא השמש תשיבנו לו, מכלל דקני ליה למשכון דיום בלילה וכת"ב קרא אחרינא השב תשיב לו את העבוט כבא השמש מכלל דקני ליה [למשכון דלילה ביום. ואביי סבר הלין קראני] להכי הוא דאתא חד לכסות יום וחד לכסות לילה וצריכי.

<המשך בוטיקן 120: > דאי אשמעינן לכסות יום כגון מחרישה משום דחיותיה הוא אבל כסות לילה אימא לא ואי כת"ב כסות (לה) [לילה] משום דמצטער אבל כסות יום אימא לא.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בכתבי היד: **פל פ מ 10**.

מקורות הלשון השניה: **גליון-פל**.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה, פירוש אחד הראשונים. בכתבי היד: **21**, [אלא שבכתב יד זה יש הוספה שאינה בנוסחת הראשונים, וכן אינה בגליון-פל הגורס את הלשון השניה], ניו יורק.

פירוש הלשונות

בלשון הראשונה לומדים מהפסוק 'השב תשיב לו את העבוט כבא השמש', שצריך להחזיר את המשכון בלילה [כדין משכון שנגבה בהיתר] אף אם הוא נגבה באיסור. לשיטת רבא הפסוק משמיענו כי אין צריך להחזיר מיד את המשכון שנגבה באיסור [כפי שהיה צריך להיות הדין על פי הכלל 'אי עביד – לא מהני']. לשיטת אב"י הפסוק משמיענו כי צריך להחזיר בלילה את המשכון שנגבה באיסור כדין משכון שנגבה בהיתר; ואין אומרים שדין ההשבה בלילה נאמר רק במשכון הגבוי בהיתר, ולא במשכון שגבה באיסור וקנאו להיות משכון [על פי הכלל 'אי עביד – מהני'].

בלשון השניה לומדים מהפסוק 'עד בוא השמש תשיבנו לו', וכן מהפסוק הנ"ל 'השב תשיב לו את העבוט כבא השמש', שצריך להחזיר את המשכון בלילה או ביום [כדיני משכון שנגבה בהיתר] אף אם הוא נגבה באיסור. מוסיפה הגמרא, כי לפי דעת אב"י מה שהוצרכה התורה לכתוב פסוק להשבת המשכון ביום [אם הוא משכון שמשמשים בו ביום] ופסוק נוסף להשבת המשכון בלילה [אם הוא משכון שמשמשים בו בלילה], הרי זה מפני שבכל אחד מהצדדים יש סברא מיוחדת לומר שדווקא בו צויתה התורה על השבת המשכון. לכן אי אפשר לכתוב את המצוה רק באחד מהם, אלא צריך לכתבה בשניהם.

לא ברור בדברי הגמרא כיצד בדיוק מרבים מהפסוקים את ההלכות הנזכרות לעיל בלשון הראשונה ובלשון השניה. על כן נחלקו המפרשים כיצד לפרש את דרשות הפסוקים.

דרשת הלשון הראשונה מן הפסוק 'השב תשיב'

שיטת רש"י – הפסוק מלמדנו בכפילות התיבות 'השב תשיב' שצריך להשיב את המשכון כמה פעמים דהיינו בכל לילה ולילה³⁶. דין זה יתכן רק אם המשכון נקנה לגובה וכך יש לו זכות לגבות את המשכון בחזרה כל יום ויום.

שיטת רגמ"ה – אין בפסוק יתור. מעצם דין השבת המשכון בלילה, למדים אנו שהמשכון נקנה לגובהו ולכן אינו צריך להחזירו מיד, אלא יש עליו מצוה להחזירו בלילה.

שיטת תוספות³⁷ והגר"א – הפסוק מלמדנו בכפילות התיבות 'השב תשיב' שדין השבת המשכון בלילה נאמר גם למי שגבה את המשכון באיסור ולא רק למי שגבה אותו בהיתר. דין זה יתכן רק אם המשכון נקנה לגובה אף במקרה שבפעם הראשונה גבה אותו באיסור. רק כך יש לו זכות לגבות את המשכון בחזרה כל יום ויום.

דרשת הלשון השניה מן הפסוקים 'השב תשיב', 'עד בא השמש תשיבנו לו'

שיטת רש"י [כפי שפירשו 'חק נתן'] והגר"א – שני הפסוקים מדברים על משכון שנגבה בהיתר. הפסוק 'השב תשיב' מלמד שצריך להחזיר כסות לילה בלילה, והפסוק 'עד בא השמש תשיבנו לו' מלמד שצריך להחזיר כסות יום ביום [כמבואר בב"מ קיד ע"ב]. לדעת רבא אין צורך בשני פסוקים להלכות אלו, אלא אף אם היה הדין נכתב רק באחד מן הצדדים, היינו יכולים ללמוד מסברא לציור השני. מכך שהתורה כתבה שני פסוקים להלכות אלו, למד רבא כי גם גובה משכון באיסור צריך להשיבו כדין משכון שנגבה בהיתר. דין זה יתכן רק אם המשכון נקנה לגובה אפילו שגבאו באיסור. לדעת אב"י שני הפסוקים נצרכים לעצם ההלכה המחייבת את החזרת המשכון שנגבה בהיתר, כסות יום ביום וכסות לילה בלילה. כיוון שבכל אחד מן הצדדים יש סברא שאין בחבירו.

שיטת רש"י [כפי שפירשו הגר"א] ורגמ"ה – אין בפסוק יתור. מעצם דין השבת המשכון [כסות יום ביום וכסות לילה בלילה], למדים אנו שהמשכון נקנה לגובהו ולכן אינו צריך להחזירו מיד, אלא יש עליו מצוה להחזירו בלילה או ביום. לדעת אב"י הפסוקים מלמדים רק את עצם דין השבת המשכון. מוסיפה הגמרא כי לדעת אב"י יש צורך לכתוב את דין ההשבה בכסות יום ובכסות לילה, מכיוון שבכל אחד מן הצדדים יש סברא שאין בחבירו. פירוש זה ללשון השניה הינו ממש כעין פירוש הרגמ"ה ללשון הראשונה.

³⁶ בדומה ל'הוה אמינא' בבא מציעא ל"א ע"א, שמכפילות 'השב תשיב' בדין השבת אבידה, למדים כי צריך להשיב אפילו כמה פעמים.

³⁷ ד"ה שאני, וכן שטמ"ק אות ח בשם תוס'.

לפי גירסת השטמ"ק וכתבי היד בלשון השניה, משמע כפירוש רגמ"ה. הגמרא אומרת על כל אחד מן הפסוקים 'מכלל דקני', משמע שמכל פסוק בפני עצמו אפשר ללמוד את דין הקנין. יתכן כי זו כוונת רש"י שכתב 'ה"ג' והביא את הלשון השניה כגירסת 'צאן קדשים'. הוקשו לרש"י הקושיות שנביא לקמן על פירוש רגמ"ה, לכן הגיה את הלשון להתאימה לפירושו [כפי שביאר בעל צאן קדשים את דברי רש"י]. אמנם גם את הגירסה הראשונה אפשר לבאר כפירוש רש"י [לפי צ"ק]. דברי הגמרא 'מכלל דקני' הינם מתייחסים למשכון שנגבה בהיתר, ודין זה באמת נלמד מכל פסוק בפני עצמו. מכפילות הפסוקים לומד רבא כי דין זה הינו גם במשכון שנגבה באיסור.

התוספת בכת"י 20: ברוב מקורות הלשון השניה (רש"י, רגמ"ה, פירוש אחד הראשונים, גליין פל) לא התפרש מה סברות החילוק בין כסות יום לכסות לילה, אשר סברות אלו מצריכה כי דין השבת המשכון יכתב בכל אחד מן הציורים. רש"י פירש את הסברות כך: כסות יום הינה חיותו של האדם שמתפרנס הוא על ידה [רש"י כתב: 'כסות יום - כגון מחרישה'. הפסוק מדבר על 'שלמת רעך'. יתכן לפרש בכוונת רש"י כי לפי סברה זו הפסוק מדבר דווקא על כסות הנצרכת לו לפרנסתו, כגון שעל ידיה מכבדים את לובשה ומתעסקים עמו במסחר. לכן לקח רש"י לדוגמה חפץ שאינו שלמה, אלא תמיד נצרך הוא לפרנסה, כגון מחרישה]. כסות לילה הינה נצרכת לאדם המצטער מפני קור הלילה. סברות אלו ממש נמצאות בכתב יד 20 כחלק מלשון הגמרא. מסתבר כי זו תוספת שנכנסה לגמרא על פי דברי רש"י.

דיון בלשונות ופירושיהן

קושיות רבות יש להקשות על חלק מהפירושים הנזכרים לעיל. על פירושי רש"י ורגמ"ה ללשון הראשונה וכן על פירוש רגמ"ה ללשון השניה קשה, מהיכן למדה הגמרא כי מדובר בפסוקים על משכון שנגבה באיסור ולא רק על משכון שנגבה בהיתר. הלא יכלה הגמרא להוכיח מכך שיש דין השבה בלילה הראשון ואין מחייבים את הגובה באיסור להחזיר לאלתר את המשכון. עוד קשה על פירושים אלו, למה הוצרכה הגמרא לחפש תירוץ לדעת אב"י, הלא יכלה הגמרא לנקוט בפשיטות כי לדעת אב"י מדובר רק במשכון שנגבה בהיתר. על פירוש רש"י ללשון הראשונה קשה, למה הוצרכה הגמרא להוכיח מכך שיש דין השבה בכל לילה ולילה. על פירוש רגמ"ה ללשון השניה קשה למה הוצרכה הגמרא להביא בשיטת רבא את שני הפסוקים וכן להביא בשיטת אב"י צריכותא בין שני הפסוקים. הלא הדרשה כלל אינה מהכפילות אלא מעצם כך שנאמרו במשכון שנגבה באיסור הלכות השבה כמו משכון שנגבה בהיתר. קושיות אלו כולן הקשה הגר"א על רש"י³⁸, ומכוחן הסיק שיש לפרש בלשון הראשונה כפירוש התוס' ובלשון השניה כפירוש שכתב הגר"א עצמו. אכן הצ"ק ביאר את דברי רש"י בלשון השניה כפי שפירש הגר"א את הגמרא.

נפקא מינה בין הלשונות

אין בידי נפקא מינה בין שתי הלשונות.

הערה

נאמר במסכת בבא מציעא לא ע"ב: 'השב תשיב' אין לי אלא שמשכנו ברשות ב"ד, משכנו שלא ברשות ב"ד מנין, ת"ל 'השב תשיב' מכל מקום, עד כאן. דברים אלו לכאורה מתאימים רק ללשון הראשונה בסוגייתנו לפי פירוש תוס'. ראה בתוס' כאן שפירשו בדרך זו כיצד אב"י יבאר וכיצד רבא יבאר, את הציטוט הנ"ל מבבא מציעא.

³⁸ לשונו של הגר"א אינה ברורה לי. הבאתי את הקושיות כפי הבנתי.

סימן יז [ו ע"א – ו ע"ב]

הקדמה

רב אחא בריה דרבא שאל איזו נפקא מינה יש ממחלוקת אביי ורבא האם 'אי עביד – מהני'. הגמרא תשיב כעת על שאלתו.

השיב רב אשי:

לשון ראשונה

ברבית קצועה קמיפלגי, וכדרבי אלעזר. דא"ר אלעזר רבית קצועה יוצאה בדיינין, אבק רבית אינה יוצאה בדיינין. ור' יוחנן אמר אפי' רבית קצועה אינה יוצאה בדיינין.

א"ל התם בסברא פליגי התם בקראי פליגי, דא"ר יצחק מ"ט דרבי יוחנן, אמר קרא בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, לחיים ניתן ולא להישבון. רב אחא בר אדא אמר מהכא, ויראת מאלקיך אני ה', למורא נתתיו ולא להישבון. רבא אמר מהכא, התועבות האל עשה מות יומת דמיו בו [יהיה] והוליד בן פריץ שופך דם, הוקשו מלוי רבית לשופכי דמים, מה שופכי דמים לא ניתנו להישבון, אף מלוי רבית לא ניתנו להישבון. ואמר רב נחמן בר יצחק, מ"ט דרבי אלעזר דאמר קרא וחי אחיך עמך אהדר ליה כי היכי דניחי עמך.

ואלא במאי קמיפלגי אביי ורבא,

לשון ראשונה בשינוי קונה.

לשון שניה בהני שינויי דשנינן.

לשון שניה

ברבית קצועה, לאביי לא מהדר רבית, לרבא מהדר רבית.

והא אביי נמי סבר מפקינן ריבית קצועה בדיינין, דאמר אביי הדין דמסיק בחבריה ארבע זוזי בריביתא, ויהביה ליה למלוה בגוייהו גלימא דשוי חמשא בארבעה, כי מפקינן מיניה ד' מפקינן מיניה, והאי זוזא במתנה הוא דיהב ליה. ורבא אמר חמשא מפקינן מיניה, מ"ט כולה בתורת ריביתא קאתי לידיה.

אלא, כי קא מיפלגי אביי ורבא

לשון ראשונה בשינוי קונה.

לשון שניה בהני שינויי דשנינן.

מקורות הלשונות

ראה פירוט ב'פירוש הלשונות'.

מקורות נוספים: בילקוט ת"ת לר"י סקילי ויקרא כה נראה שגרס את הלשון הראשונה בסוגיה. לא ניתן לדעת האם גרס גם את הלשון השניה וכן לא ניתן לדעת כאיזו לשון גרס בתירוץ הגמרא.

פירוש הלשונות

בשתי הלשונות מתרץ רב אשי, שהנפקא מינה ממחלוקת אביי ורבא היא האם מקבל ריבית קצוצה מחויב להחזירה לנותן. בשתי הלשונות הגמרא דוחה את דברי רב אשי, אלא שבכל לשון טעם הדחייה שונה: בלשון הראשונה הדחיה היא מחמת שהדעות השונות בדן החזרת ריבית קצוצה תלויות בלימודים מפסוקים ולא בסברת 'אי עביד – מהני'. בלשון השניה הדחייה היא מחמת שבין אביי ובין רבא מחייבים להחזיר ריבית קצוצה.

שתי לשונות יש בתירוץ הגמרא האחרון, מה הנפקא מינה ממחלוקת אביי ורבא: לשון ראשונה היא 'בשינוי קונה'. לשון שניה היא 'בהני שינוי דשנינן'. פירש רש"י בשם רבותיו שכוונת הלשון הראשונה היא כלשון השניה. כלומר המילים 'שינוי קונה' מתפרשים כך: 'שינוי' – 'אי עביד' [ששינה מדעת המקום], 'קונה' – 'מהני' [מעשהו של העובר חל]. אם כך הנפקא מינה בין אביי לרבא היא רק איך לדרוש את הפסוקים כפי שמבואר בכל הסוגיה. וזה מה שנאמר בלשון השניה 'בהני שינוי דשנינן'. רש"י עצמו כתב פירוש אחר בתירוץ הלשון הראשונה: אביי ורבא באמת נחלקו האם 'שינוי קונה'. כלומר נחלקו האם הגוזל עצים ועשן כלים וכדומה, קנה או לא קנה.

בסימן זה יש פעמיים חילוק לשונות. הפעם הראשונה היא בסוגיית הגמרא: איזו דחיה לומר על תירוצו של רב אשי. הפעם השניה היא בתירוץ שבסוף הגמרא: האם לתרץ 'שינוי קונה', או 'בהני שינוי דשנינן'. במקורות השונים יש נוסחאות שונות איך לשלב את החילוק הראשון ולאחריו את החילוק השני.

נוסח הדפוסים ושלושה כתבי יד [פ מ 2]: הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא עם שתי הלשונות בתירוץ, אחר כך הלשון השניה בסוגיית הגמרא עם הלשון השניה בתירוץ. [תרשים 1].

נוסח רש"י, וכן שתי כתבי יד של הגמרא [פל 1]: הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא עם שתי לשונות בתירוץ. [תרשים 2].

נוסח 'פירוש אחד הראשונים' [לכאורה]: הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא עם הלשון הראשונה בתירוץ, אחר כך הלשון השניה בסוגיית הגמרא עם הלשון השניה בתירוץ. [תרשים 3].

נוסח פירוש רגמ"ה שלפנינו: כאן התחלף סדר הלשונות בסוגיה. הסדר הוא כך: הלשון השניה בסוגיית הגמרא עם שתי הלשונות בתירוץ, אחר כך הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא עם הלשון הראשונה בתירוץ. [תרשים 4].

נוסח שטמ"ק אות ג בשם רגמ"ה ובשם כל הספרים של קלף³⁹: גם כאן התחלף סדר הלשונות בסוגיה. הסדר הוא כך: הלשון השניה בסוגיית הגמרא עם הלשון הראשונה בתירוץ, אחר כך הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא עם שתי הלשונות בתירוץ. [תרשים 5].

³⁹ כך כנראה אף נוסח כת"י ניו יורק. בפסיקה ששרדה מכתב היד נמצאת הלשון השניה בסוגיית הגמרא עם הלשון הראשונה בתירוץ, ולאחר מכן מופיעה הלשון הראשונה בסוגיית הגמרא. באמצע הסוגיה נקטע כתב היד, כך שלא ניתן לדעת איזה לשון תירוץ הייתה בכתב היד השלם.

כיצד נוצרו כל הנוסחאות? בפשטות ניתן לומר כך: בשלב הראשון היו שתי מהדורות וכל מהדורה היו לשון אחת בסוגיה ולשון אחת בתירוץ. בשלב השני היו מעתיקים שהוסיפו תירוץ מאחת המהדורות לחברתה בשם 'לישנא אחרינא' [כשם שרואים בנוסח רש"י – תרשים 2]. בשלב השלישי צירפו כבר גם את שתי הלשוניות בסוגיה על ידי שהוסיפו 'לישנא אחרינא'. יחד עם אחת הסוגיות באו שתי הלשוניות בתירוץ [שאוחדו כבר בשלב השני]. שלב זה מונח לפנינו בנוסח הדפוס [תרשים 1], נוסח רגמ"ה [תרשים 4] ונוסח השטמ"ק [תרשים 5]. שונה הוא נוסח 'פירוש אחד הראשונים' [תרשים 3]. בו דולג על השלב הראשון והשלב השני, אלא בשלב אחד בלבד אוחדו שתי המהדורות. בכל לשון הובא ממהדורה אחת את הסוגיה יחד עם התירוץ.

אמנם, כאשר באים לנו לראות איזו לשון בתירוץ שייכת ללשון הראשונה בסוגיה ואיזו לשון בתירוץ שייכת ללשון השניה בסוגיה, נתקלים ונבוכים לנו בסתירה בין המקורות השונים. בשתי מקורות רואים שהתירוץ 'בשינוי קונה' שייך ללשון השניה בסוגיה [נוסח הדפוס – תרשים 1, נוסח שטמ"ק – תרשים 5]. בשתי מקורות אחרים רואים שהתירוץ 'בשינוי קונה' שייך דווקא ללשון השניה בסוגיה [נוסח 'פירוש אחד הראשונים' – תרשים 3, נוסח רגמ"ה – תרשים 2]. על כרחנו צריכים לנו לומר שיש טעות סופר בחלק מן הנוסחאות.

נפקא מינה בין הלשוניות

החזרת ריבית קצוצה: בלשון השניה בסוגיה הגמרא מפורש שמסכימים אביי ורבא כי המקבל ריבית קצוצה מחויב להחזירה. בלשון הראשונה בסוגיה הגמרא נאמר שנחלקו ר' יוחנן ור' אלעזר בדין זה. אם כן אפשר לטעון שלדעת הלשון הראשונה נפסוק הלכה כדעת ר' יוחנן, ונפטור את מקבל הריבית מלהחזירה. אכן כל הפוסקים הכריעו לחייב את מקבל הריבית להחזירה, על פי הסוגיה (בבא מציעא 50ב.) המביאה את דברי רב ספרא ואמוראים נוספים שמחייבים להחזיר ריבית קצוצה.

שינוי קונה: בלשון הראשונה בתירוץ הגמרא נאמר שנחלקו אביי ורבא האם שינוי קונה. פירש רש"י בפירושו השני כי מדובר לגבי שינוי בגזילה. לדבריו יוצאת נפקא מינה לדינא בין הלשוניות. לפי הלשון הראשונה נחלקו אביי ורבא בדין שינוי קונה, ויש לפסוק הלכה כרבא ששינוי אינו קונה. לפי הלשון השניה בתירוץ הגמרא⁴⁰ לא נחלקו אביי ורבא בדין זה, אלא נשארים לנו עם המבואר בעמוד הקודם ששינוי קונה. אכן מוסכם בפוסקים להלכה ששינוי קונה על פי הסוגיות בבבא קמא שמפורש בהם כי שינוי קונה.

אי עביד מהני: יש שהביאו מהלשון הראשונה בתירוץ הגמרא, ראייה כי יש להכריע למסקנא כדעת אביי הסובר 'אי עביד – לא מהני': נאמר בלשון הראשונה [לפי פירושו השני של רש"י] שהמחלוקת אם שינוי קונה תלויה במחלוקת האם 'אי עביד – מהני'. להלכה פוסקים ששינוי אינו קונה [כפי שהבאנו בקטע

⁴⁰ וכן לפי הפירוש הראשון של רש"י בדברי הלשון הראשונה.

הקודם]. מפסק הלכה זה מוכח כדעת אב"י הסובר 'אי עביד – לא מהני'. [מהר"י קורקוס, מעשר שני, פ"ז הי"ז; לחם משנה בכורות פ"ו ה"ה]. אמנם הוכחה זו הינה רק לפי הלשון הראשונה, אבל לפי הלשון השניה בתירוץ הגמרא⁴¹, לכאורה יש להכריע כדברי רבא הסובר 'אי עביד – מהני', לפי הכלל המקובל שהלכה כרבא נגד אב"י.

האחרונים הרחיבו לדון עוד האם קיימא לן כדעת אב"י או כדעת רבא, וכן האם יש נפקא מינה לדינא ממחלוקת אב"י ורבא. אין כאן המקום להרחיב בנידון זה.

⁴¹ וכן לפי הפירוש הראשון של רש"י בדברי הלשון הראשונה.

סימן יח [ו ע"ב – ז ע"א]

הקדמה

נאמר בפרשת בעלי מומין: "ואשה לא תתנו מהם על המזבח ליקוק" (ויקרא כב כב). דרשה הברייתא מתיבתא ל'ליקוק', לרבות שעיר המשתלח לדין איסור בעל מום. הגמרא הקשתה על כך: הלא אין צורך לריבוי מיוחד לשעיר שעלה בגורלו להשתלח, שהרי בשעת הקדשת השעיר הוא ראוי לעלות בגורל לה', ומחמת כן מובן שאסור להקדיש לכך שעיר בעל מום. כעת הגמרא תדון בישוב קושיא זו.

מתרצת הגמרא:

לשון ראשונה

אמר רבא לא נצרכא אלא כגון שהיה בו מום וחללו על חבירו סליקא דעיתך אמינא בשלמא מעיקרא לא ידעינן אי האי מיקבע לשם אבל הכא כיון דאינבר שם לא לקי, קמ"ל.

לשון שניה גירסת רש"י

אמר רב יוסף הא מני חנן המצרי היא, דאמר אפילו דם בכוס מביא חבירו ומזווג ליה. נהי דשמעת ליה לחנן המצרי דלא הוי דיחוי, דלא צריך הגרלה מי שמעת ליה, דילמא מייתי ומגריל. אלא אמר רב יוסף הא מני ר"ש היא, דתניא מת אחד מהן מביא חבירו שלא בהגרלה דברי ר"ש. נהי דלא בעינן הגרלה דהא מגריל מעיקרא אלא דלא בעינן גופו דשני דחוי דאפילו בעל מום מי אמר. אלא אמר רבא כגון שהומם וחיללו על אחר דההוא אחר הגרלה לא צריך דהא מכת ראשון קא אתי וראשון הא מגריל מהו דתימא האי אחר לאו בן זוגו של שם הוא ולא יפסיל בו מום קמ"ל. מתקיף לה רבינא וכי קא מעיילת אחר לא תחת ראשון קא מעיילת הא כרעיה דראשון וראשון בן זוגו דשעיר של שם הוא אלא אמר רבינא הב"ע כגון שהיה לו חולה מסוכן בתוך ביתו ושחטיה לאמו דסד"א עזאזל לאו שחטיה היא קמ"ל. כי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא דחיתו לצוק היא שחיתו.

לשון שניה גירסת רגמ"ה

אמר רב יוסף הא מני חנן המצרי היא, דאמר אפילו דם בכוס מביא חבירו ומזווג לו. נהי דשמעת ליה לחנן המצרי דלא הוי דיחוי, דלא צריך הגרלה מי שמעת ליה, דילמא מייתי ומגריל. אלא אמר רב יוסף הא מני ר"ש היא, דתניא מת אחד מהן מביא חבירו שלא בהגרלה דברי ר"ש. נהי דלא בעינן הגרלה דהא מגריל מעיקרא אלא דלא בעינן גופו דשני דחוי דאפילו בעל מום מי אמר. אלא אמר רבא כגון שהומם וחיללו על אחר דההוא אחר הגרלה לא צריך דהא מכת ראשון קא אתי וראשון הא מגריל מהו דתימא האי אחר לאו בן זוגו של שם הוא ולא יפסיל בו מום קמ"ל. מתקיף לה רבינא וכי קא מעיילת אחר לא תחת ראשון קא מעיילת הא כרעיה דראשון וראשון בן זוגו דשעיר של שם הוא אלא אמר רבינא הב"ע כגון שהיה לו חולה מסוכן בתוך ביתו ושחטיה לאמו דסד"א עזאזל לאו שחטיה היא קמ"ל. כי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא דחיתו לצוק היא שחיתו.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: פריז, מינכן.

מקורות ללשון שניה גירסת רש"י: נוסח הדפוס, פלורנץ, וטיקן 119.

מקורות ללשון ראשונה וללשון שניה גירסת רש"י: בראשונים: רש"י [כך הגיה רש"י ואין לדעת אם רש"י ראה גירסה כזו או שחידשה]. בכתבי היד: וטיקן 120.

מקורות ללשון ראשונה וללשון שניה גירסת רבינו גרשום: בראשונים: רגמ"ה, פירוש אחד הראשונים, שטמ"ק ב אות יד בשם 'כל הספרים ישנים'.

פירוש הלשונות

שלושה נוסחים יש לפנינו בסוגיה. כל נוסח גורס את מה שנאמר בנוסח הקודם לו אך מוסיף עליו דברים. הלשון הראשונה גורסת את תירוצו של רבא בלבד. הלשון השנייה - לגירסת רש"י - מוסיפה על כך לגרוס את תירוציו של רב יוסף [לפני תירוצו של רבא]. הלשון השנייה - לגירסת רגמ"ה - מוסיפה על כך לגרוס קושיה על תירוצי רב יוסף [מיד אחרי תירוצים אלו], וקושיה זו מוכיחה כתירוצו רבא. עוד נוסף בנוסח זה [אחרי תירוצו רבא] קושיה על תירוצו רבא המוכיחה שצריך לתרץ תירוצו אחר, ואכן נוסף גם תירוצו אחר שהוא תירוצו של רבינא.

נפרט יותר: הלשון הראשונה גורסת את תירוצו של רבא הסובר כי הברייתא האוסרת להקדיש שיער המשתלח בעל מום מדברת בצירוף שכבר בשעת ההקדשה הרי השעיר המוקדש מיועד להיות שיער המשתלח בלבד, ולא שיער לה'. מהו ציור זה? כאשר בשעיר המשתלח המקורי נפל מום, ומחללים אותו על שיער אחר. בצירוף זה שעת העברת הקדושה מהשעיר הישן להשעיר החדש מוגדרת כהקדש. הוצרכה הברייתא ללמוד ולחדש שאם גם השעיר השני הינו בעל מום, עובר המחלל את קדושת הראשון על השני משום הקדשת בעל מום.

בלשון השנייה - גירסת רש"י - נוספו תירוצי רב יוסף הסובר גם הוא כי הברייתא מדברת בצירוף שכבר בשעת הקדשת השעיר הרי הוא מיועד להיות שיער המשתלח בלבד, אכן מדובר בצירוף שונה מצירוף של רבא. מהו צירוף של רב יוסף? כאשר מת השעיר המשתלח ומקדישים שיער אחר במקומו בלא הגרלה. אכן צריך למצוא תנא הסובר שבמקרה זה מקדישים שיער אחר ללא הגרלה. בתחילה סבר רב יוסף שר' שמעון סובר כך, ולבסוף הסיק רב יוסף שחנן המצרי סובר כך.

בלשון השנייה - גירסת רגמ"ה - נוספו קושיות על תירוצי רב יוסף ורבא⁴². על תירוצי רב יוסף מקשה הגמרא שפשוט מסברא כי השעיר שמקדישים במקום השעיר המשתלח שמת צריך להיות תמים וראוי לה', כמו בהקדשה הראשונה של השעיר המשתלח. בדומה לכך מקשה רבינא על תירוצו רבא שפשוט מסברא כי השעיר שמחללים עליו את קדושת השעיר המשתלח בעל המום, צריך להיות תמים וראוי לה', כמו בהקדשה הראשונה של השעיר המשתלח. מחמת כן מתרץ רבינא תירוצו שונה לחלוטין, והוא כי הברייתא מדברת לגבי דין 'אותו ואת בנו' ובאה הברייתא להשמיענו שאם שחטו את אמו של השעיר ביום הכיפורים [כגון שנצרך לשחטה לחולה] הרי אסור לשלח את בנה השעיר המשתלח, משום איסור 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד'.

קיים הבדל בסגנון לשונו של רבא בין הלשון הראשונה וכן הלשון השנייה - גירסת רש"י, ובין הלשון השנייה - גירסת רגמ"ה. בזו האחרונה הנוסח הוא: "דהוא אחר הגרלה לא צריך דהא מכח ראשון קאתי". קל להבחין כי הסבר זה מתאים לאחר הקושיה על שיטת רב יוסף שנוספה בנוסח המדובר. כלומר, הגמרא הקשתה על רב יוסף שפשוט כי השעיר החדש צריך להיות תמים מכיוון שהקדשתו שווה להקדשה הראשונה של השעיר המשתלח, ועל כך מתרץ רבא כי מדובר בצירוף שבו השעיר החדש הינו המשך של השעיר הראשון [- דהא מכח ראשון קאתי]. ולכן אין פשוט מסברא כי השעיר החדש צריך להיות תם. בכת"י וטיקן 120 יש עירוב נוסחאות: מופיעה שם הלשון השנייה כגירסת רש"י שאינה מביאה קושיה על דברי רב יוסף, אך סגנון תירוצו של רבא מופיע שם כפי הלשון השנייה לגירסת רגמ"ה. נראה כי במקורו של נוסח כת"י זה היתה הלשון השנייה כגירסת רגמ"ה, ואחר כך שינו את הנוסח על פי דברי רש"י ומחקו את הקושיה על דברי רב יוסף [וכן את המשך הסוגיה אחרי דברי רבא]⁴³, אך סגנון תירוצו של רבא נשאר במקומו כגירסת הרגמ"ה מכיוון שאינו סותר להדיא את דברי רש"י.

נפקא מינה בין הלשונות

בפשטות אין נפקא מינה בין הלשונות והגרסאות, שהרי מודים כולם כי אסור להקדיש שיער המשתלח בעל מום וכן אסור לשלחו, ובנוסף אסור לשלח שיער שאמו נשחטה באותו יום, כמבואר במסכת יומא (סג ע"א - סד ע"א); וכל המחלוקת בין הלשונות היא איזה צירוף פשוט מסברא ואיזה צירוף נצרך ללימוד מיוחד. אכן יתכן שיש נפקא מינה בין הלשונות כדלהלן.

⁴² בנוסף על הקושיה הקיימת בגירסת רש"י ומשמשת מעבר בין תירוצי רב יוסף.

⁴³ כדרכו של כתב יד זה להיות מושפע מגירסאות רש"י ותוס' ועוד.

יש לדון אם ריבוי שיעיר המשתלח מתיבת 'ליקוק', הינו לאו חדש [כפי שריבוי זריקת דמים מתיבות 'על המזבח' הינה לאו חדש] או שאינה אלא תוספת ללאו הרגיל האוסר הקדשת קרבנות בעלי מומין. אם נניח שנאמר כאן לאו חדש, יש לכאורה נפקא מינה בין הלשונות: איסור שהיה פשוט מסברא הרי הוא נכלל בלאו של כל הקרבנות, אך איסור שהיה נצרך ללימוד מיוחד הרי הוא לאו חדש. נפקא מינה לדינא תהיה במי שעבר על לאו כזה יחד עם לאו של הקדשת בעל מום. אם הלאו שעבר הינו אותו לאו של הקדשת בעל מום לוקה פעם אחת, ואם לאו נפרד הוא לוקה שני פעמים. גם אם חשבון זה נכון, יתכן כי אחר שיש ריבוי לשיעיר המשתלח, שוב כל המקדיש שיעיר המשתלח בעל מום עובר משום לאו זה אפילו אם מדובר בציור שהיה פשוט מסברא מחמת הלאו הרגיל של הקדשת בעל מום. ולפי זה יש לדון אם הריבוי הפקיע את הלאו הרגיל או שבא להוסיף עליו, ואם כן יעבור משום שני לאוים [אחד מצד ראוי לה' ואחד מצד ראוי לעזאזל], ויל"ע בכל זה.

סוגיה מקבילה

במסכת יומא (סג ע"א – סד ע"א) נמצאת סוגיה הדומה מאד לסוגייתנו. נציג כאן בקיצור את מבנה הסוגיה ביומא בכדי להקבילה לסוגיה שאנו עוסקים בה.

נאמר בברייתא שם כי מתיבת 'ליקוק' שנאמרה בפרשת 'אותו ואת בנו', מרבים אף את השעיר המשתלח לאיסורה של פרשה זו. [מקביל למה שבסוגייתנו דורשים מתיבת 'ליקוק' שנאמרה בפרשת איסור בעלי מומין לרבות אף את השעיר המשתלח לאיסורה של פרשה זו]. הבינה הגמרא שם כי לא מדובר ממש לדין 'אותו ואת בנו' שהרי אי אפשר לשחוט את אמו של השעיר ביום הכיפורים, אלא מדובר על 'מחוסר זמן' [-בהמה שאינה בת שמונה ימים] שגם היא נאסרה בפרשת 'אותו ואת בנו'.

ה'משא ומתן' בסוגיה שם מקביל ברובו ל'משא ומתן' שכאן, וזה מבנה הסוגיה: [א]. קושיית הגמרא. [ב]. תירוץ רב יוסף. [ג]. תירוץ רבינא (מקביל לתירוץ רבא בסוגייתנו). [ד]. תירוץ רבא (מקביל לתירוץ רבינא בסוגייתנו).

בולט כי סוגיית יומא מקבילה לגירסת רגמ"ה בסוגיית תמורה. התירוץ האחרון בסוגיית יומא מקביל לתירוץ האחרון בתמורה, הקיים רק בלשון השניה גירסת רגמ"ה. בסוגיית תמורה [גירסת רגמ"ה] נוספו גם שאלות קישור המשמשות מעבר בין תירוץ רבא לבין תירוץ רבא לתירוץ רבינא.

לשיטת רש"י הרי גירסת רגמ"ה הינה נוסחה משובשת שהעתיקה לסוגיית תמורה את התירוץ האחרון מסוגיית יומא⁴⁴, ונוספו בה גם הקושיות על תירוץ רב יוסף ותירוץ רבא שאינם השפעה מסוגיית יומא. אדרבה, רש"י הוכיח שקושיות אלו אינן קושיות מכך שהגמרא ביומא איננה מקשה אותן⁴⁵.

⁴⁴ אפשטיין (ע' 135) ציין כי "סוגיות שעברו ממקום למקום עם כל המשא-והמתן, בין ששייך למקום השני ובין שאינו שייך לו, ישנם גם בשאר מקומות... עיי' למשל תמיד כז ב".

⁴⁵ רש"י כתב זאת על הקושיה הראשונה, ונראה כי כוונתו שבין לשאול כן גם על הקושיה השניה.